به نام خداوند جان و خرد

درس نهم (پیشینه علوم اجتماعی در جهان اسلام)

منزلت علم در اسلام:

۱. در اسلام **علم** مهمترین ارزش‌ها است.

۲. از **علم** به عنوان هدف آفرینش یاد شده است.

۳. **علم** علت برتری انسان بر فرشتگان معرفی شده است.

۴. انسان به سبب **علم** خلیفه خداوند در زمین است.

۵. قرآن کریم کتاب **علم** است.

۶. پیامبران برای تعلیم و تربیت آدمیان مبعوث شده‌اند.

آیا در اسلام یادگیری همه علوم ضروری دانسته می‌شود؟

خیر ⬅️ آموختن برخی علوم مانند سحر و جادو در اسلام منع شده است و دانستن برخی علوم دیگر (**علوم نافع**) ضروری دانسته شده است.

دیدگاه رهبر انقلاب اسلامی ایران (آیت‌الله خامنه‌ای) درباره ضرورت علم و دانش در کشور:

- **دانش** آشکارترین وسیله عزت و قدرت یک کشور است.
- **دنیای غرب** به برکت دانش توانست برای خود ثروت و قدرت فراهم کند که بدون بنیان اخلاقی و اعتقادی بوده است.
- کشور نیازمند **جوشاندن چشمه دانش** (نه سوء استفاده از دانش) است.

- اکنون دو دهه است **رستاخیز علمی** در کشور آغاز شده است و ایران را به **رتبه شانزدهم جهان** رسانیده است.
- اما این راه طی شده **فقط یک آغاز** بوده است و ما هنوز از قله‌های دانش عقبیم و باید به آن برسیم.

انواع علوم نافع

۱. **علوم ابزاری** (علوم پزشکی، علوم فنی و مهندسی، علوم پایه) ⬅ تأمین نیازهای روزمره جامعه اسلامی

۲. علومی که درباره استفاده از علوم ابزاری و اهداف و آرمان‌ها و ارزش‌های انسانی صحبت می‌کند.

۳. علومی که درباره حقیقت انسان و آغاز و انجام او سخن می‌گوید (علم به نفس، علم توحید، علم به مبدأ و معاد) ⬅ **نافع‌ترین علم**

۴. **علم به جامعه و تاریخ (علوم اجتماعی)** ⬅ به شرطی که به قصد درس آموختن از رفتار گذشتگان و شناخت قوانین اجتماعی و به کار بردن آن قوانین باشد.

سؤالات مربوط به مبحث علوم نافع:

- **کدام یک از علوم نافع نیازهای روزمره جوامع اسلامی را تأمین می‌کند؟** علوم ابزاری مانند علوم پزشکی، فنی و مهندسی و علوم پایه.
- **نافع‌ترین علم کدام است؟** درباره حقیقت انسان و آغاز و انجام او سخن می‌گوید (علم به نفس، علم توحید، علم به مبدأ و معاد).
- **علوم اجتماعی (علم به تاریخ و جامعه) چه هنگامی می‌تواند جزء علوم نافع باشد؟** به شرطی که به قصد درس آموختن از رفتار گذشتگان و شناخت قوانین اجتماعی و به کار بردن آن قوانین باشد.

بخوانیم و بدانیم

چرا در اسلام علوم نافع به علوم ابزاری محدود نمی‌گردد؟

علوم ابزاری به روش‌های حسی و تجربی محدود است اما علومی که درباره آغاز و پایان زندگی انسان یا ارزش‌های او مانند عدالت و ... سخن می‌گوید از روش‌های عقلانی و وحیانی بهره می‌گیرد، بنابراین علوم نافع به علوم ابزاری محدود نمی‌گردد.

✋ قرآن کریم به چه جنبه‌هایی از زندگی انسان توجه دارد؟

۱. **توصیف جوامع** ⬅️ پاسخ به اینکه در جوامع چه می‌گذرد؟

۲. **تبیین جوامع** ⬅️ چرایی ایجاد پدیده‌ها

۳. **نقد و ارزیابی جوامع**

۴. **ترسیم جامعه آرمانی**

۵. **بیان سنت‌های الهی** ⬅️ قوانین حاکم بر تداوم و تغییر جوامع و امت‌های مختلف

۶. بررسی و ارزیابی فرهنگ‌های مختلف و امت‌های گذشته

قرآن در ارزیابی انتقادی جوامع و فرهنگ‌های گذشته:

رفتار **عاقلانه** آن‌ها را تأیید می‌کند و رفتار **جاهلانه و سفیهانه** آن‌ها را انتقاد می‌کند.

✋ ویژگی‌های جامعه آرمانی در قرآن:

☎️ در آن عدالت و قسط رفتار می‌شود.

☎️ فرهنگ حق دارد.

☎️ در آن به کسی ظلم نمی‌شود و قصد ظلم به دیگر جوامع را ندارد.

☎️ در برابر ظلم دیگران مقاومت می‌شود و ظلم را نمی‌پذیرد.

☎️ تا آنجا که بتواند به ستمدیدگان و مستضعفان جهان یاری می‌دهد.

قرآن کریم سنت‌های اجتماعی متعددی را به معرفی می‌کند و آن‌ها را ... می‌نامد (سنت‌های الهی).

فارابی – ابن‌خلدون – ابوریحان بیرونی از جمله اندیشمندان حوزه علوم اجتماعی که آثار مهمی از خود به جا گذاشته‌اند.

فارابی:

فارابی **علوم اجتماعی** را زیر مجموعه **علوم انسانی** می‌داند و آن را **علم مدنی** می‌نامد.

فارابی چگونه جوامع مختلف را به انواع مختلف تقسیم کرده است؟

روش ⬅ بررسی جوامع خود و گذشته + استدلال عقلی

ملاک ⬅ نوع علم، اندیشه، فرهنگ و رفتاری که دارند.

انواع جوامع (مدائن) فارابی

مدینه فاضله:	مدینه جاهله:
♡ بر محور علم سازمان یافته است	⃠ از علوم عقلی بی‌بهره‌اند
♡ جامعه آرمانی فارابی است	♡ علوم ابزاری در این جامعه وجود دارد
❌ علم به علوم تجربی محدود نمی‌شود	❌ علمی که از ارزش‌ها، آرمان‌ها و حقیقت زندگی سخن بگوید وجود ندارد
♡ علوم عقلانی و وحیانی را دربر می‌گیرد	

مدینه فاسقه:	مدینه ضاله:
❌ از انحراف عملی از مدینه فاضله به وجود می‌آید	❌ از انحراف نظری از مدینه فاضله به وجود می‌آید
♡ مردم علوم عقلانی و وحیانی (حقیقت و عدالت) را می‌شناسند	♡ نظریات علمی پذیرفته شده در مدینه فاضله تحریف می‌شود
⃠ اما از علوم عقلانی و وحیانی بهره نمی‌برند و به حقیقت عمل نمی‌کنند	⃠ آرمان‌ها و ارزش‌های غیرعقلانی، عقلانی معرفی می‌شوند

فارابی با نگاه انتقادی به جوامع زمان خود می‌نگرد و آن جوامع را مدینه فاسقه یا ضاله می‌داند.

علم مدنی فارابی از کدام ظرفیت‌های علوم اجتماعی برخوردار است؟

☎ **توصیف و فهم** کنش‌ها و ساختارهای جوامع مختلف

☎ **تبیین (علت‌یابی)** واقعیت‌های اجتماعی و بررسی تحولات آن‌ها

☎ **داوری علمی** هنجارها و ارزش‌ها و رویکرد انتقادی به جامعه خود و دیگران

☎ **تجویز** بایدها و نبایدها برای زندگی اجتماعی و سخن از هنجارها، رفتارها و سبک زندگی کنش‌گران

ابن‌مسکویه:

با نگاهی **تبیینی کتاب تجارب‌الامم** را در **هشت جلد** تألیف کرد.

ابوریحان:

اثر ابوریحان: **تحقیق مال‌الهند**

- با روش **تجربی و تفحصی** ⬅ فرهنگ جامعه هند را **توصیف** کرد
- با روش **عقلی** ⬅ به **ارزیابی انتقادی** فرهنگ هند پرداخت
- عامل دشواری فهم معارف مندیان ⬅ پیچیدگی زبان و خط هندی و به نظم درآوردن متون علمی به دلیل مصون ماندن از تحریف
- علت وجود کاست‌ها یا طبقات در جامعه هند ⬅ باورهای دینی هندوها (خداوند جهان را طبقه بندی شده آفریده است)

ابن‌خلدون به دنبال شناخت چه بود؟

با تأثیرپذیری از قرآن به دنبال **شناخت سنت‌های الهی** بود.

- **چرا ابن‌خلدون از جامعه آرمانی سخن نگفت؟**

او به روش عقلانی توجه چندانی نداشت و از روش حسی و تجربی استفاده می‌کرد و بنابراین از جامعه آرمانی سخن نگفت.

- **ابن‌خلدون چه چیزی را عامل شکل‌گیری جوامع می‌داند؟ با چه روشی؟**

با استفاده از تجربه تاریخی جوامع پیرامون خود **عصبیت** را عامل شکل‌گیری می‌داند.

- **ابن‌خلدون علوم اجتماعی خود را چه می‌نامد؟** علم عمران
- **چرا غربی‌ها ابن‌خلدون را بیشتر از سایر متفکران مسلمان می‌شناسند؟**

زیرا روش او در علوم اجتماعی مشابه روشی است که ۴۰۰ سال بعد کنت در جامعه‌شناسی تبیینی به کار گرفت.

بسیار مهم: انواع معانی عقل

- **معنای عام:** هرگونه تلاش ذهنی و فکری که هم عالمان در دانش علمی و هم عموم مردم در دانش عمومی از آن بهره می‌برند.

۱. **عقل ابزاری (تجربی)** ⬅ جامعه‌شناسی تبیینی (اثباتی)

دانش درباره پدیده‌های طبیعی و مادی / روش: حسی و تجربی / هدف: پیش‌بینی و کنترل پدیده‌های اجتماعی / مثال: اصل انقباض و انبساط فلزات در علوم طبیعی – عوامل مهاجرت در جمعیت‌شناسی

۲. **عقل تفسیری** ⬅ جامعه‌شناسی تفهمی

دانش فهم و تفسیر پدیده‌های معنادار (کنش انسانی) / روش: تفهمی / هدف: فهم دیگران و ارتباط با آن‌ها با معنابخشی و انسجام‌بخشی به زندگی اجتماعی / مثال: معنای برخاستن یک فرد در جمع

۳. **عقل انتقادی** ⬅ جامعه‌شناسی انتقادی

دانش ارزیابی و داوری ارتباطات و مناسبات انسانی / روش: داوری ارزشی و انتقادی / هدف: داوری انتقادی جوامع و رسیدن به وضعیت مطلوب / مثال: ارزیابی وضعیت عدالت و آزادی در روابط انسانی

- **معنای خاص:** قوه‌ای است که انسان به کمک آن حقایق و قواعد جهان را می‌شناسند و آن را فقط برای نوع خاصی از تفکر به کار می‌بریم:

- **عقل عملی:**

🛡 واقعیت‌هایی که با آگاهی و اراده انسان به وجود می‌آیند (آرمان‌ها و ارزش‌ها) را شناسایی می‌کند.

🛡 علوم انسانی و اجتماعی

🛡 مثال: خوبی عدالت و بدی ظلم

- مثال جمله: هرگز جامعه‌ای بدون تأمین میزانی از علت، شجاعت و... روی سعادت دنیوی و اخروی را نمی‌بیند.

- **عقل نظری:**

- واقعیت‌های مستقل از آگاهی و اراده انسان را شناسایی می‌کند.

- فلسفه، ریاضیات و طبیعیات

- مثال: قانون علیت در فلسفه / قانون جاذبه زمین در فیزیک

- مثال جمله: در طبیعت و جامعه هیچ رخدادی خود به خود و بدون علت رخ نمی‌دهد.

جدول مهم

عقل ابزاری	عقل تفسیری	عقل انتقادی
در سخن گفتن با دیگری، از زبان خود برای ترغیب او به انجام کاری که من می‌پسندم استفاده می‌کنم.	در سخن گفتن با دیگری، از زبان خود برای شناخت یکدیگر، تفاهم و تعامل استفاده می‌کنیم.	در سخن گفتن با دیگری، از زبان خود برای اصلاح یک رابطه ظالمانه استفاده کنیم.